

Willem Barnards lied 'Een zaaier ging uit om te zaaien' heeft in het Liedboek voor de kerken een melodie van Juul Ouwehand. In het nieuwe Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk is deze vervangen door een wijs van Frits Mehrstens. In het oktobernummer van M&L spreekt Willem Jan Cevaal zijn teleurstelling daarover uit: 'Wat jammer dat die melodie van Ouwehand, die zo mooi bij de tekst paste, nu verdwenen is'. Maar Wim Kloppenburg reageerde verrast: 'De "enige echte zaaier" is weer terug!' Kortom, aanleiding voor een historisch-hymnologisch onderzoek.

De 'echte' zaaier?

Wim Kloppenburg

IN HET NIEUWE Liedboek-2013 (NLB) staan achter elkaar drie met elkaar verwante liederen van Willem Barnard:

- 763 'Zij zullen de wereld bewonen'
(Ten dage des heils),
- 764 'Een zaaier ging uit om te zaaien'
(Van de zaaier),
- 765 'Gij hebt met uw brede gebaren'
(Van het zaad in de akker),

alle drie op dezelfde melodie van Frits Mehrstens:

In het *Liedboek voor de kerken* (LB1973) zijn deze liederen te vinden onder de nummers

- 31 'Zij zullen de wereld bewonen',
  - 64 'Gij hebt met uw brede gebaren',
- beide op de bovenstaande melodie van Mehrstens, en
- 54 'Een zaaier ging uit om te zaaien',
- op een melodie van Juul Ouwehand:

De teksten van Willem Barnard stammen uit 1957, het eerste jaar van de *Nocturnen*, de befaamde 'kweekplaats van het kerklied' in de Amsterdamse Maranathakerk. De diensten werden gehouden op de late dinsdagavond en volgden het proprium van de voorafgaande zondag in het klassieke Romeinse Missaal (het was nog vóór het Tweede Vaticaanse Concilie!). De belangrijkste voorgangers waren Willem Barnard en W.G. Overbosch, Frits Mehrstens was de cantor-organist. Voor Willem Barnard was de strakke orde van het klassieke leesrooster een 'inspirerende discipline'. De jaren 1957-1961, waarin hij betrokken was bij de *Nocturnen*, vormden een uiterst vruchtbare periode waarin vooral veel bijbelliederen/schriftgezingen ontstonden. In Aflevering XII (1958) van de

Mededelingen van de Prof. dr. G. van der Leeuw-stichting vinden we onder de later beroemd geworden titel *De Adem van het jaar* een overzicht van de liederen die in het jaar 1957 gezongen werden.

'Gij hebt met uw brede gebaren' kwam voor het eerst tot klinken op 12 februari (de dinsdag na de vijfde zondag van Epifanie), 'Een zaaier ging uit' op 26 februari (Sexagesima) en 'Zij zullen de wereld bewonen' op 12 maart (Invocavit). Er zijn geen melodieën afgedrukt bij deze liederen, en ook op de gestencilde liturgiebladen uit die tijd vinden we geen muzieknotatie. (De huidige fotokopieermogelijkheden bestonden nog niet; Mehrstens zette de nieuwe melodieën altijd op grote vellen tekenpapier die op een lessenaar voor de gemeente werden neergezet). Wel zijn er achterin de eerste editie van de *Adem* twintig melodieën afgedrukt in het handschrift van Frits Mehrstens. Eén ervan is

Opvallend is de tekstverwijzing; er staat alleen 'Een zaaier...', een verwijzing naar de andere teksten ontbreekt. Op gemeente-avonden en in IKON-uitzendingen heeft Mehrstens verschillende malen verteld hoe de tekst van 'de zaaier' hem nu juist tot deze melodie had geïnspireerd, en hij maakte daarbij graag de brede gebaren van een zaaierende landman. In het *Compendium* bij het LB1973 schrijft Willem Barnard bij Gezang 31 ('Zij zullen de wereld bewonen'):

Ik schreef het lied tegen een melodie aan die Frits Mehrstens een paar weken tevoren had gemaakt bij het lied over de zaaier, die uitging om te zaaien; deze melodie was nog thuis in mijn hoofd en bovendien hoorde ik verband tussen het verhaal van het uitgestrooide zaad en de profetie voor opgejaagde mensen.

En Mehrtens noteerde bij Gezang 31:

De melodie werd [door mij] namelijk gevonden bij de tekst van Gezang 54: 'Een zaaier ging uit om te zaaïen'.

In het commentaar bij Gezang 64 schreef Barnard:

Al weet ik het niet zeker meer, ik denk dat het evangeliegezing over de zaaier er het eerste was en dat die breedstappende melodie van Frits Mehrtens, die ik zo graag zong toen, als vanzelf de woorden te voorschijn riep: Gij hebt met Uw brede gebaren / de mensen gestrooid uit Uw hand(...).

Het klinkt iets minder zeker dan de opmerkingen bij Gezang 31, maar als je de bronnen uit 1957 bekijkt, kan het niet anders dan zó geweest zijn: eerst 'Een zaaier ging uit...', waarvoor Mehrtens meteen de melodie schreef. En ik kan me goed voorstellen dat de manier waarop Mehrtens daarover met brede armzwaaien vertelde, Barnard op zijn beurt weer inspireerde tot 'Gij hebt met uw brede gebaren'.

Alle drie de liederen zijn bij hun 'première' in 1957 gezongen op dezelfde melodie – wat dat betreft herstelt het NLB de oorspronkelijke toestand. Alleen is de vermelding onder Lied 764 en 765, 'melodie 'Zij zullen de wereld bewonen'', onjuist. Mehrtens schreef de melodie voor 'Een zaaier ging uit...'

De Vlaamse priester-musicus Ignace de Sutter zorgde ervoor dat een groot aantal nieuwe Nederlandse liederen uit die tijd ook in Vlaanderen bekend werd en uiteindelijk werd opgenomen in de bundel *Zingt Jubilate* (1977; herzien en uitgebreid in 2006). Ook daarin staat 'de zaaier' op de melodie van Frits Mehrtens.

Juul Ouwehand

In juni 1957 verscheen een bijzonder nummer van het tijdschrift *Wending* ('Zoals de waard is'), dat grotendeels gewijd was aan het nieuwe kerklied. Er zijn lieder teksten opgenomen van Gabriël Smit, Willem Barnard (onder zijn pseudoniem Guillaume van der Graft), J.W. Schulte Nordholt, Ad den Besten, Jan Wit en anderen. Van Barnard is ondermeer het lied van de zaaier afgedrukt, overigens zonder enige verwijzing naar de melodie van Mehrtens. De kerkmusicus Juul Ouwehand werd er onmiddellijk door aangesproken. Hij wist toen nog niet van het bestaan van de Mehrtens-melodie en schreef, geïnspireerd door de beelden van het 'zaaien' en 'waaïen', vrijwel meteen een melodie. Deze werd onder andere gepubliceerd in *Wij moeten Gode zingen* (1960), een bundeltje van de Van der Leeuwstichting. Het blijkt dat meer mensen gegrepen waren door Barnards lied van de zaaier, want er staan maar liefst vier melodieën in dit boekje; behalve Frits Mehrtens en Juul Ouwehand maakten ook Piet van Amstel en W.D. Westerop een melodie.

In het commentaar bij Gezang 54 in het *Compendium* schrijft Ouwehand:

Het Amsterdamse Nocturne-team in 1959: v.l.n.r. W.G. Overbosch, Frits Mehrtens en Willem Barnard

De tekst vond ik –kort na het verschijnen– in een aflevering van het maandblad *Wending* ('Zoals de waard is ...', jrg.12 nr.4, juni 1957) en deze sprak mij onmiddellijk aan. De melodie was er eigenlijk tegelijkertijd. De melismen in de eerste en derde regel zijn duidelijk klankschildering van de woorden 'zaaien' en 'waaïen' uit de eerste en de laatste strofen, doch zijn ook nog wel passend voor de tekst van de overige coupletten. Toch moet men deze melodie maar liever niet voor andere teksten gebruiken, zoals wel is gebeurd, omdat zij zo nauw samenhangt met de tekst van dit lied van de zaaier.

Conclusie: de twee melodieën voor 'de zaaier' zijn, kort na elkaar en geheel onafhankelijk van elkaar, speciaal voor déze tekst geschreven; de melodie van Mehrtens werd vrijwel direct na het ontstaan ook voor twee andere teksten van Barnard gebruikt.

Bij de samenstelling van het LB1973 besloot men om bij één van de drie Barnard-teksten een andere melodie te kiezen.

Dat werd dus de melodie van Ouwehand, bij het lied van de zaaier. Uit de aantekeningen in het *Compendium* blijkt dat dit besluit in goed overleg is genomen. Meertens heeft zich 'met vreugde neergelegd bij de onderlinge afspraak dat Gezang 54 de melodie van Juul Ouwehand en Gezang 31 de oorspronkelijke melodie van mij zou voeren.'

Zelf ben ik bijzonder gehecht aan de melodie van Meertens. Ik was indertijd leerling van Meertens, zong in de cantorijs van de *Nocturnen* en heb alle nieuwe teksten en melodieën van nabij zien ontstaan. Voor mij is dit 'de enige echte zaaier'.

Wie is opgegroeid met het *Liedboek voor de kerken* kent het lied alleen op de wijs van Ouwehand, en zal het dus jammer vinden dat die fraaie melodie in het NLB niet meer voorkomt. Maar gelukkig is het niet verboden om het lied nog altijd op die melodie te zingen!

Melodievariant

De melodie van Juul Ouwehand viel overigens niet bij iedereen in de smaak. Sommige leden van de muziekcommissie van het LB1973 hadden bezwaar tegen het feit dat de (dorische) melodie niet eindigt op d maar op a, dus in feite een halfslot heeft op de dominant. Dat werkt misschien wel goed bij de aansluiting naar het volgende couplet, maar het lied heeft dus eigenlijk geen echt slot. Zij stelden toen voor om de laatste regel te wijzigen. In *De Adem van het jaar - Kerstkring* (1962) staat bij 'Gij hebt met uw brede gebaren' de melodie als volgt genoteerd:

Ook in enkele andere bundels is deze gewijzigde versie afgedrukt, bijvoorbeeld in *Zingt voor de Heer - Gezangen rond Boek en Altaar* (Tilburg 1967), daar overigens wel met de tekst 'Een zaaier ging uit...'. Beide versies zijn dus in gebruik geweest. In een oude map met liedbewerkingen uit de jaren zestig vond ik een vergeten zetting van mijn eigen hand, met voor de laatste regel een keuzemogelijkheid tussen versie A en B. Uiteindelijk is in het LB1973 toch gekozen voor de oorspronkelijke vorm van de melodie.

Het kerkelijk jaar

Tenslotte nog enkele opmerkingen over de plaats van de drie liederen in het kerkelijk jaar. Het NLB plaatst ze alle drie in de rubriek *Voleinding*. Dat is enigszins merkwaardig, we zagen

immers dat ze geschreven zijn voor respectievelijk de vijfde zondag na Epifanie, Sexagesima (voor-vasten) en Invocabit (begin van de Veertig dagen). Maar de indeling in het NLB van 'De getijden van het jaar' is te grof om deze liederen een eigen plaats te kunnen geven, en er is geen rubriek 'Bijbel-liederen' meer, waar ze opgenomen hadden kunnen worden in de volgorde van de in het lied behandelde pericopen (het NLB kent alleen 'Bijbelse vertellieder'). Nu staan ze dus een beetje vreemd op een kluitje.

Eigenlijk is alleen 'Gij hebt met uw brede gebaren' (765) in deze rubriek min of meer op z'n plaats, als we tenminste uitgaan van de liturgische traditie van de 'verplaatste zondagen'.

'Verplaatste zondagen'

Als het laat Pasen is, zijn er tussen Epifaniën en Septuagesima maximaal zes 'zondagen na Epifanie'. In 1957 viel Pasen op 21 april en waren er vijf Epifanie-zondagen. Voor die vijfde zondag schreef Barnard het lied *Van het zaad in de akker* ('Gij hebt met uw brede gebaren').

Als Pasen daarentegen vroeg valt, zijn er soms slechts twee Epifanie-zondagen, maar tussen Pinksteren en de Eerste Advent zijn er juist méér zondagen dan de vierentwintig die het oude Romeinse Missaal aangeeft. In dat geval worden de 'niet gebruikte' Epifanie-zondagen verschoven naar het einde van het kerkelijk jaar, en geplaatst tussen Zondag XXIII en Zondag XXIV-of-laatste na Pinksteren. Dat was bijvoorbeeld het geval in 1959. Pasen viel toen op 29 maart; er waren twee Epifaniezondagen en zevenentwintig zondagen na Pinksteren. In de *Nocturne* van dinsdag 10 november volgden we dus het proprium van de 'verplaatste vijfde zondag na Epifanie' en zongen we het lied *Van het zaad in de akker*. In de *Nocturne-brief* schrijft Barnard:

De lezingen voor deze tussentijd in november worden ontleend, der traditie getrouw, aan door het vroege Pasen 'overgeschoten' lezingen uit het voorjaar. Bij het einde der tijden verwijlen betekent: voor Kerstmis en voor Pasen staan! De geboorte uit de hemel (Kerstmis) en de geboorte uit de aarde (Pasen) wacht nog op een derde: de wedergeboorte van de ganse schepping.

In de oorspronkelijke versie van het lied, die geschreven was voor de Epifaniëntijd, is in de tweede strofe sprake van 'deze onstuimige lente'. Toen we het lied zongen in het najaar van 1959, wijzigde Barnard dit couplet in:

*Wij moeten de tijden verdragen
wij leven de oogst tegemoet,
als God in het einde der dagen
verzamelt het kwaad en het goed.*

Nu het lied in het NLB in de rubriek *Voleinding* is geplaatst, zou dit eigenlijk de tweede strofe moeten zijn... •